

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ АН УКРАЇНИ

На правах рукопису

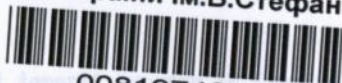
КУРАЄВ Олександр Олександрович

КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ І ФРАНЦІЇ У
ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ ст.
/1851-1917 рр./

спеціальність - 07.00.03 - Загальна історія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

КИЇВ - 1992

Робота виконана в

Науковий керівник – доктор історичних наук,
член-кореспондент АН України,
професор Сохань П.С.

Офіційні опоненти – доктор історичних наук
Шип Н.А.
кандидат історичних наук
Катренко А.М.

Провідна установа – Київський державний педагогічний
інститут ім. М.П. Драгоманова

Захист відбудеться 25 чудне 1992 р.
о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д0 16.31.01 по захисту дисертацій в Інституті історії
України АН України за адресою: 252001, Київ-1, вул.
М. Грушевського 4, Інститут історії України АН України.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці
Інституту історії України АН України

Автореферат розісланий 24 листопада 1992 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Шип Н.А. Пінчук Ю.А.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН УРСР

Актуальність комплексу питань, що розглядається у даній дисертації, визначається такими передумовами: перша - відсутність у сучасній історичній науці повної та чіткої картини україно-французьких взаємин у галузі духовної культури та інтелектуального життя; друга - необхідність мати відповідні дані та уявлення у зв'язку з якісним зростанням міжнародної ваги сучасної української держави, яка вимагає від історичної науки відтворення повної та ясної картини минулого міжнародних зв'язків, що у першу чергу стосується взаємин з найрозвиненішими та найвпливовішими країнами світу; третя - переважання культурних, громадських та наукових контактів у творенні специфіки, характеру взаємозв'язків народів двох країн над факторами політичної взаємодії, що істотно поступалися своїм значенням внаслідок тривалої відсутності міждержавних зв'язків між народами України і Франції.

Предметом дослідження є взаємні зв'язки у літературі, образотворчому мистецтві, театральному і музичному житті, науці, за допомогою яких у суспільній свідомості створювалися та розвивалися уявлення про іншу країну та її народ, а також контакти між громадськими рухами та організаціями, які сприяли знайомству з актуальними проблемами кожної країни. Особлива увага даної роботи присвячена визначним діячам мистецького, наукового та громадського життя, чий особистий внесок викликав найбільші прояви взаємозацікавленості, що зблизила народи Франції та України.

Хронологічні межі даного дослідження охоплюють період від середини ХІХ ст. до весни 1917 р. Вибір цього відрізка часу зумовлюється тим, що саме на протязі цього періоду україно-французькі контакти набули найбільш зрілих та різноманітних форм. Доробок вказаної доби не втратив значення і у наші дні. Для України дана епоха є періодом найбільших досягнень у розвитку національної культури, вирішальним для створення розвиненої науки. Для Франції - перехідним від початкового етапу пізнання далекого народу до глибокого, серйозного знайомства з

Його життям, культурою та проблемами. Верхня хронологічна межа відзначена лютневою революцією в Росії та поступовим переходом до побудови нової української державності, коли був покладений початок новому у якісному відношенні періоду в відносинах двох країн.¹

Історіографія теми складається з досліджень українських, французьких, а також російських вчених XIX–XX ст. Українська наука і публіцистика вперше зацікавилася цим питанням наприкінці минулого століття, про що свідчить нарис В.П.Горленко "Україна в зображеннях французів"². Автор цієї праці був першим, хто виявив трансформацію підходів у зображенні даної теми протягом XIX ст. від поверхово-романтичних до більш об'єктивних, наукових.

У 20–50–ті рр. вже нашого століття з'явилися ґрунтовні історико-бібліографічні дослідження визначного діяча української еміграції І.Борщака, які містять величезний за обсягом фактичний матеріал. Розшуки, проведені І.Борщаком у найзначніших архівах та бібліотеках Західної Європи, вперше дозволили зрозуміти істинні масштаби досліджень України, які проводили діячі політики, культури, науки з різних західноєвропейських країн, зокрема Франції. Одним із перших досліджень І.Борщака стала брошура "Ідея Соборної України в Європі в минулому"³, що містить важливий матеріал, який свідчить про періодичне звернення до даної теми у французьких політичних та наукових колах. У 1934 р. французькою мовою вийшла його ґрунтовна праця – "Україна в західній літературі". У цій роботі поставлене

¹ Ситуація, що склалася на той час, докладно розглянута у праці сучасного французького історика Володимира Косика "Політика Франції у відношенні до України. Березень 1917 – лютий 1918". – Париж, 1961. – 304 с.

² Горленко В.П. Україна в зображеннях французів // Кжнорусские очерки и портреты. – Киев, 1988. – С. 131–152.

³ Боршак І. Ідея Соборної України в минулому. – Париж, 1923. – 26 с.

значно ширше завдання, яке полягало в тому, щоб піддати аналізу вичерпну кількість звернень до української теми у різних галузях духовної культури, до яких належать і політика, і наука, і мистецтво. Дана кбига наочно демонструє зростання активності досліджень про Україну у Франції в останні десятиріччя XIX – на початку XX ст. Основне завдання, яке ставив перед собою І.Боршак, полягало у створенні всеохоплюючого зводу публікацій з усіх галузей знань, що досить часто позбавляло автора можливості їх детального аналізу та описання, що особливо помітно у розділах, які відносяться до другої половини XIX та перших десятиріч XX ст.¹

Велику наукову діяльність розгорнув І.Боршак після другої світової війни. У 1946 р. ним був заснований журнал "Соборна Україна", який виходив наприкінці 1946 р. та у 1947 р. З 1949 р. цей журнал став виходити під назвою "Україна". З точки зору теми даної дисертації особливо увагу мають статті, присвячені Полю Деруледу, Михайлу Грушевському та Шарлю Кене, написані І.Боршаком.² Журнал тримав у полі зору всі періоди та види міжнародних зв'язків України, серед яких, зокрема, помітне місце посідали її контакти з Францією. Так, у статті "Марко Вовчок та її зв'язки в Парижі", вміщеній у першому номері журналу, І.Боршак наводить вичерпний матеріал, який дає однозначно чітке і повне уявлення про творчі зв'язки письменниці.³ У кожному номері журналу І.Боршак вів науково-пізнавальний розділ "Україна в Парижі" /що від-

¹ Borschak E. L'Ukraine dans la litterature Occidental.- Dijon, 1934.- 205 p.

² Боршак І. До століття народження Поля Деруледа // Соборна Україна.- Париж, 1947.- Січень.- С.18-20;
Боршак І. Михайло Грушевський у Парижі // Зазнач.видання.- Квітень.- С.36-37; Боршак І. Абат Шарль Кене. 1883-1946 // Зазнач.видання.- С.48-49.

³ Боршак І. Марко Вовчок та її зв'язки в Парижі // Україна.- Париж.- Ч.І.- С.І-ІО.

кривав випуск/, у якому оповідав про діяльність українців у французькій столиці. Іноді автор виступав із короткими повідомленнями, наприклад: "Сергій Дягілев і Василь Горленко", "Борис Нольде" та ін.¹ Типовим для наукових розвідок І.Борцака є дослідження історії певної галузі, наприклад, звертання французької науки до української теми.² Значне місце у творчості І.Борцака займають статті-персоналії, присвячені життю та діяльності Рауля Лабрі, Дені Роше, Зенона Кузелі та ін.³

Що стосується української радянської історіографії, то вона звернулася до теми, що досліджується, лише напочатку 70-х рр. Єдиним винятком можна вважати "Бібліографію літератури з українського фольклору" О.О.Андрієвського, у якій серед інших подані та коротко анотовані також французькі джерела XIX - поч. XX ст.⁴

Одним з перших досліджень даного періоду стало повідомлення Б.В.Хоменка про літературну діяльність визначної письменниці Марка Вовчка у Франції.⁵ У ньому

¹ Борцак І. Сергій Дягілев і Василь Горленко // Зазнач. видання.- С.949; 4.2.- С.III-II2; Борцак І. Борис Нольде /1876-1948/ // Зазнач.видання.- С.128-130.

² Борцак І. Українські думи французькою мовою // Зазнач. видання.- 4.3.- С.186-191; Борцак І. Слов'янські студії у Франції /1840-1950/ // Зазнач.видання.- 4.5.- С.312-322; Борцак І. Французький голос про новітню українську літературу // Зазнач.вид.- 1951.- 4.5.- С.368.

³ Борцак І. Рауль Лабрі // Зазнач.видання.- С.378-385; Борцак І. Дені Роше // Зазнач.видання.- 1951.- 4.6.- С.477-479.

⁴ Андрієвський О.О. Бібліографія літератури з українського фольклору.- Т.І.- К., 1930.- 822 с.

⁵ Хоменко Б.В. Твори Марка Вовчка у Франції // Україна в інтернаціональних зв'язках. Тези доповідей і повідомлень восьмої славістичної конференції.- К., 1971.- С.148-150.

докладно характеризується один із прикладів плідної участі діячів української культури у духовному житті французького суспільства. Цій тематиці присвячений також ряд статей, що побачили світ пізніше. Їх автори - М.В.Борщевський, Л.Грузинська та Лозинський І., дослідили міжнародне значення творчості окремих майстрів художнього слова.¹

Значення французької літератури для культурного життя України докладно проаналізував В.Г.Матвіїшин у монографії "Українсько-французькі літературні зв'язки XIX-початку XX ст."². Дані, що наводить автор, допомагають зрозуміти особливості та рівень процесів творчого пізнання французької художньої літератури. Вони також відображають динаміку цих процесів, і, зокрема, вказують на кращу якість та кількісне зростання перекладів, починаючи з останніх десятиріч минулого століття.

Деякі аспекти літературних та наукових зв'язків висвітлюються у статті М.М.Варварпева "Україна - Франція: обмін науковими і технічними знаннями /60-90-ті роки XIX ст./"³. Особливо підкреслюється залежність активізації контактів, яка мала місце у цей час, від внутрішніх факторів суспільного розвитку кожної країни.

До праць, спеціально присвячених діяльності визначного вченого та громадського діяча М.П.Драгоманова, що,

¹ Борщевська М.В. Жан-Жак Руссо і Україна // Радянське літературознавство.- 1978.- № 7.- С.46-50; Грузинська Л. Христя Алчевська і французька література // Всесвіт.- 1986.- № 12.- С.145-148; Лозинський І. Славозвісний на Україні // Всесвіт.- 1987.- № 7.- С.87-96.

² Матвіїшин В.Г. Українсько-французькі літературні зв'язки XIX - початку XX ст.- Львів, 1989.- 197 с.

³ Варварпєв Н.Н. Украина - Франция: обмен научными и техническими знаниями /60-90-е годы XIX ст./ // Общественно-политические и культурные связи Украины со странами Европы.- К., 1990.- С.173-193.

зокрема, висвітлюють його зв'язки з Францією, належать - стаття А.Кримського, некролог С.Ефремова, книга М.Павлика.¹ Слід згадати і автобіографію М.П.Драгоманова.² Західноєвропейський період діяльності вченого висвітлюється у книзі визначного історика М.С.Грушевського "З починів українського соціалістичного руху. М.Драгоманов і Женевський соціалістичний гурток" /1922 р./³.

Сторічний ювілей Паризької Комуні викликав серію досліджень, у яких розглядався вплив революційних подій у Франції на суспільно-політичне життя українського народу. До них належать брошура М.М.Фролкина, статті - В.Г.Сарбея, І.О.Гуржія.⁴ Даній темі також присвячена стаття І.І.Виговського.⁵ Поява цих праць дозволила краще зрозуміти ідейну спорідненість революційних та громадських діячів двох народів.

Взаємини, що мали місце у ХІХ ст., привертати увагу істориків різних галузей культури. Так, дослідження, про-

¹ Крымский А. Драгоманов М.П. // Этнографическое обозрение.- Спб., 1915.- № XXУП.- С.129-134; Ефремов С.А. Памяти М.П.Драгоманова // Украинская жизнь.- М., 1915.- № 7.- С.19-36; Павлик М. Михайло Петрович Драгоманов.- Льв., 1896.- 442 с.

² Драгоманов М. Автобіографія.- К., 1917.- 59 с.

³ Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху. М.Драгоманов і Женевський соціалістичний гурток.- Відень, 1922.- 212 с.

⁴ Фролкін М.М. Паризька Комуна і Україна.- К., 1971.- 68 с.; Сарбей В.Г. Ідеї Паризької Комуні у поглядах Української прогресивної еміграції 70-х років ХІХ ст. // Український історичний журнал.- К., 1981.- № 3.- С.96-100; Гуржій І.О. Паризька Комуна та її відгомін у Росії та на Україні // Вісник АН УРСР.- К., 1971.- № 3.- С.12-23.

⁵ Виговський І.І. З історії поширення ідей Паризької Комуні на Україні /70-ті роки ХІХ ст./ // Український історичний журнал.- К., 1981.- № 3.- С.96-100.

ведені колективом авторів чотиритомника "Історія Києва", показали, що мистецькі контакти значно активізувалися наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст.¹ Відомості про діяльність ряду українських митців у Франції містяться у дослідженнях В.Ткаченка, В.Гребенюка, В.Афанасьєва, М.Безхутрого.² Велике значення має "Словник художників", у якому знаходяться дані майже про всіх майстрів, чия творчість тою чи іншою мірою була пов'язана з цією країною Західної Європи.³ Ряд спеціальних публікацій, присвячених художнім контактам, міститься у збірнику "Українське мистецтво у міжнародних зв'язках". Цікава, з точки зору тематики даної дисертації, інформація є у статтях В.В.Рубана, О.К.Федорчука, Ю.В.Белічка, Ст.Музиченка, Н.Ю.Асеевої.⁴ У статті В.В.Рубан, присвяченій діяльності іноземних портретистів на Україні, зокрема, вказується, що міжнародні контакти пошавилися у ХІХ ст., однак протягом його першої половини в основному обмежувалися обслугову-

¹ Історія Києва.- Т.2.- К., 1984.- 440 с.

² Ткаченко В. Николай Семенович Самокиш. Жизнь и творчество.- М., 1964.- 194 с.; Гребенюк В. Иван Павлович Похитонов.- Л., 1973.- 207 с.; Афанасьев А.А. Товариство південно-російських художників.- К., 1973.- 130 с.; Безхутрий М.М. Сергій Васильківський.- К., 1970.-47 с.

³ Словник художників України.- К., 1973.- 271 с.

⁴ Рубан В.В. Іноземні художники-портретисти на Україні в першій половині ХІХ ст. // Українське мистецтво в міжнародних зв'язках.- К., 1983.- С.132-158; Федорчук О.К. Т.Г.Шевченко і Бр.Залеський. Демократичні засади графічного мистецтва середини ХІХ ст. /до проблеми художніх взаємин/ // Зазнач.збірник.- С.149-160; Белічка Ю.В. Маловідомі сторінки творчості Олексія Ківшенка // Зазнач.збірник.- С.161-168; Музиченко Ст. Сергій Васильківський // Народна творчість та етнографія.- 1968.- № 1.- С.66-68; Асеева Н.Ю. Українсько-французькі художні контакти на зламі ХІХ-ХХ ст. // Зазнач. збірник.- С.181-188.

ванням аристократії. Україно-французькі художні контакти, як окремий напрямок розшуків, вперше виділила Н.Ю.Асеева. Наведений у її статті матеріал дозволяє авторові зробити висновок про значне розширення взаємин у даній сфері та прояву нових форм зв'язків у кінці ХІХ - на початку ХХ ст. Стосунки зазначеного періоду більш докладно розглядаються у вступній частині монографії "Українсько-французькі художні зв'язки 20-30-х років ХХ ст."¹. Н.Ю.Асеева обґрунтовує важливий висновок про те, що, починаючи з другої половини ХІХ ст., подібні стосунки стають систематичними. Визначені Н.Ю.Асеевою тенденції розглядаються на збільшеному обсязі фактичного матеріалу у книзі "Українське мистецтво і європейські художні центри"².

Практично відсутні спеціальні публікації про контакти у музиці та театральному мистецтві.

Бивчення заявленої теми є неможливим без звернення до історії міждержавних політичних та культурних відносин між Францією і Російською імперією, оскільки вони, цілком природно, впливали на контакти України. Широке коло питань, що стосується взаємин у сфері політики та духовної культури, докладно висвітлене у монографії А.З.Манфреда "Традиції дружби та співробітництва"³. Дослідження цього автора показують, що існував безпосередній зв'язок між покращенням політичних відносин між двома державами та істотним підйомом у культурних контактах. Ситуація протягом останніх десятиріч минулого століття більш широко аналізується у спеціальному дослідженні А.З.Манфреда "Створення російсько-французького союзу"⁴.

¹ Асеева Н.Ю. Українсько-французькі художні зв'язки 20-30-х років ХХ ст. - К., 1984. - 125 с.

² Асеева Н.Ю. Украинское искусство и европейские художественные центры. Конец ХІХ-начало ХХ вв. - К., 1989.

³ Манфред А.З. Традиции дружбы и сотрудничества. Из истории русско-французских и советско-французских связей. - К., 1967. - 332 с.

⁴ Манфред А.З. Образование русско-французского союза. - М., 1975. - 376 с.

Відмінні риси французького образотворчого мистецтва піддані аналізу В.Раздольської у книзі "Мистецтво Франції другої половини XIX століття"¹. Звернення до цієї праці допомагає прояснити внутрішні передумови, що мали вирішальне значення для міжнародних взаємин у цій сфері.

Слід зазначити, що майже всі дослідники зв'язків між Росією та Францією, що приділяли увагу їх різним галузям, не торкалися питань, пов'язаних із контактами України. Однак висвітлення ними діяльності французької сторони має помітне значення також для вивчення її взаємин з Україною, оскільки у більшості випадків у XIX та на початку XX ст. у подібних контактах брали участь ті ж самі діячі.

Підсумовуючи результати наукових пошуків, треба відзначити недостатню дослідженість багатьох важливих аспектів. Так, поза увагою фахівців залишилася значна кількість форм та напрямків взаємних зв'язків, не було зроблено спроб цілісного, комплексного пізнання багатьох явищ, із ними пов'язаних. Відсутні також зіставлення того, як проходили контакти у різних областях духовної культури.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що:

- відносини у музиці, освіті, театральному житті, суспільно-політичній сфері вперше розглядаються як явище культурного та громадського життя України і Франції;
- практично весь матеріал з цих галузей вперше вводиться до наукового обігу;
- доповнюється новим матеріалом картина у сфері художніх, літературних та наукових зв'язків;
- вперше аналізується динаміка процесів взаємодії та особливості розвитку контактів у переважної більшості зазначених галузей.

Основні завдання дисертації полягають у тому, щоби:

- по-перше, дати оцінку масштабу та якісному рівневі взаємовідносин у основних галузях духовного та інтелектуального життя України та Франції;

¹ Раздольская В. Искусство Франции второй половины XIX в.- М., 1981.- 283 с.

- по-друге, визначити характер уявлень про іншу країну та їх значення у суспільній свідомості кожного з народів, що досліджуються;

- по-третє, описати динаміку існування взаємозв'язків та висвітлити її основні закономірності для об'єктивної оцінки суспільного значення міжнародних контактів протягом різних історичних періодів.

Джерела, що використовуються у дослідженні, утворюють наступні групи:

1. архівні матеріали;
2. українська періодика та мемуарна література;
3. російська періодика;
4. французька література XIX - початку XX ст.

У роботі над темою використані різноманітні архівні матеріали, які, як вже зазначалося, вперше вводяться до наукового обігу. Це у першу чергу документи з фондів Центрального державного історичного архіву України /м. Київ/, які містять істотну інформацію про взаємини у галузі музичного і театрального мистецтва, освіти і наукового життя. Вони зберігаються у таких підрозділах: Фонд Ради Київського університету, особистий фонд сім'ї Грушевських, фонд Канцелярії київського, подільського та волинського генерал-губернатора, фонд Канцелярії київського окремого цензора, фонд Управління попечителя київського навчального округу, фонд київського охрального відділення, фонд Харківського історико-філологічного товариства, фонд канцелярії тимчасового одеського генерал-губернатора, а також особисті фонди професорів Харківського університету М.Ф.Сумцова, М.Д.Пильчикова та М.Н.Соболева. Серед цих матеріалів принципове значення мають документи про зв'язки видатного історика М.С.Грушевського з відомим французьким славістом П.Бойе, які розкривають глибину взаємодії вчених.¹ У дисертації вперше наводиться великий обсяг суттєвих даних про діяльність найзначнішого з діячів української еміграції кінця XIX - початку XX ст. Ф.К.Вовка,

¹ ЦДІА України.- Ф.1235, оп.1, од.зб.360.

які знаходяться у документах його персонального фонду у Науковому архіві Інституту археології АН України. Велике значення мають матеріали, що свідчать про високу оцінку у Франції робіт українського вченого.¹ Використані також матеріали про життя І.О.Алчевського та І.П.Лучицького, Ж.Легра та Л.Леже з Відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. Вернадського АН України. Зокрема, велика кількість листів І.В.Лучицького до французьких колег, серед яких багато свідчень плідної взаємодії із провідними діячами французької науки та літератури, що якісно розширюють існуючі уявлення про оцінку його діяльності французькими слов'янознавцями.² Окремі, однак важливі відомості про життя і діяльність Ф.К.Вовка містяться у рукописних матеріалах з фондів Центрального державного архіву літератури та мистецтва Росії у Москві.

Нові дані про звернення до української тематики у літературі, яка виходила у Франції, містять документи, що знаходяться у Архіві зовнішньої політики Російської імперії /м. Москва/. Зокрема, у дисертації наводяться статті з газет 1916 р., які зберігаються у фонді "Особливий політичний відділ", а також документи дипломатичного листування з фонду "Російське посольство у Парижі".

Серед другої групи джерел особливе місце посідають публікації з журналу української еміграції "Україна", а саме спогади Євгена Бачинського, одного з найбільш активних учасників організації "Гурток українців", що існувала у Парижі в 1908-14 рр. Дані, які наводить Є.Бачинський, можна віднести до найцінніших українських джерел з таких питань, як абсолютно не досліджена у нашій науковій літературі історія діяльності "Гуртка українців", а також громадського руху західноєвропейської інтелігенції на захист народів, котрі зазнавали гноблення. До другої

¹ Науковий архів Інституту археології АН України. - Ф.З. - Опис фонду Ф.К.Вовка. - С.8.

² ЦНБ АН України. Відділ рукописів. Фонд "Епістолярія", № 15495, 15494, 1502.

групи належать також газети та журнали, що виходили у найбільших культурних центрах, насамперед у Києві, а також у Харкові, Одесі, Львові та Катеринославі. Вони містять багато різноманітної інформації, оскільки контакти з такою високорозвиненою країною як Франція завжди були у центрі суспільної уваги. Із київських видань це в першу чергу газета "Киевлянин", яка є одним з найзначніших джерел для визчення другої половини XIX ст.; із одеських газета "Пчелка". Недостатнє збереження матеріалів цього періоду значною мірою може бути компенсована публікаціями російських видань, зокрема журналів "Артист", "Театральная библиотека", "Искусство и художественная промышленность", "Дневник артиста".

Відміна заборони на вживання української мови привела до появи значної кількості періодичних видань, багато з яких мали відношення до налагодження зв'язків із французькою культурою. Це київська газета "Рада", селянський тижневик "Світова зірниця", журнали "Україна", "Українська муза", "Рілля", "Українська хата", "Сніп", "Вісник культури і життя", "Сяйво", "Ілюстрована Україна", "Україна".

Інтерес викликають також російськомовні видання, що виходили на Україні, або видавались діячами української культури у Росії. Вони містять важливі, іноді принципові матеріали. До них належать журнали "Украинский вестник", "Киевский театрал", "Киевский театральный курьер", "Искусство и печатное дело", "Путь", "Искусство в Южной России", "Маски", "Украинская жизнь", додаток до газети "Киевская мысль", журнал "Музы".

Особлива увага даної дисертації приділена докладному аналізу тих праць діячів французької культури та науки другої половини XIX – початку XX ст., які на даний час залишалися недослідженими або малодослідженими. У них містяться висновки та оцінки першочергового значення. Це книги А.Леруа-Болье "Імперія царів та руси", Віктора Тіссо "Росія і росіяни", довідник "Росія", книги "Російський союз" невідомого автора, "В різних землях Росії"

Жюля Лєгра, "У Малоросії. Спогади про подорож" барона де Бе.¹

Використана також енциклопедична література, серед якої особливе місце посідають дореволюційні російські довідники, зокрема "Новий енциклопедичний словник" Брокгауза та Ефрона, "Велика енциклопедія", а також "Енциклопедичний словник" Гранат, які містять важливі відомості про персоналії.

На захист виносяться такі положення:

1. Культурні зв'язки між Україною і Францією протягом другої половини ХІХ та початку ХХ ст. поступово розширювались та поглиблювались, пройшовши шлях від початкових до досить зрілих форм.

2. Взаємне пізнання і на Україні, і у Франції мало свої особливості і відображало ступінь розвиненості різних галузей духовного та інтелектуального життя у цих країнах, залежачи від найактуальніших суспільних потреб.

3. Взаємини у театральному і музичному житті, образотворчому мистецтві, художній та популярній літературі, освіті і науці створили достатні передумови для серйозного /різнопланового та глибокого/ знайомства широких верств суспільства з життям, надбанням та проблемами народів двох країн.

4. Діяльність поступових громадських рухів та суспільно-політичних діячів Франції та України дозволила українському народові вийти з міжнародної політичної ізоляції, познайомити європейську громадськість із своїми найгострішими проблемами та найзначнішими досягненнями.

¹ Leroy-Beaulieu A. L'empire des tsars et les Russes.- Paris, 1882.- 611 p.; Tissot V. La Russie et les Russes.- Paris, 1882.- 435 p.; La Russie.- Paris, sans date.- 496 p.; L'Alliance russe.- Paris, 1893.- 167 p.; Legras J. Au pays Russe.- Paris, 1895.- 194 p.; Baye, baron de. En Petite Russie.- Paris, 1903.- 46 p.

Практичне значення даної дисертації пов'язане з тим, що вона доповнює та систематизує усі відомі на даний час дані та уявлення про зв'язки між народами України та Франції. Проведені автором розшуки та дослідження дозволили розширити науковий обіг. Дана праця дозволяє точніше описати та оцінити рівень та особливості духовного розвитку суспільства України, котрі наочніше проявляються у взаємодії з надбаннями високорозвиненого європейського народу. Вона також показує, що у другій половині XIX та на початку XX ст. були створені стійкі традиції взаємних зв'язків, взаємного вивчення. Із цього випливає, що дисертаційне дослідження, висвітлюючи позитивний досвід минулого, має потенціал стимулювання взаємин сучасності та майбутнього. Воно може бути корисним для істориків різних галузей людської діяльності, для викладачів та студентів вищих учбових закладів, які вивчають історію України та країн Західної Європи, для фахівців різних спеціальностей, котрі працюють у галузі міжнародних відносин, зокрема дипломатів, діячів культури, науки тощо.

Структура та зміст роботи.

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків та переліку основної використаної літератури та джерел.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначаються предмет та хронологічні межі дослідження, аналізується рівень вивченості проблем, які розглядаються у дисертації, висувуються завдання та напрямки дослідження. Особлива вага надається характеристиці джерел, серед яких окреме місце посідають архівні матеріали та повідомлення періодики XIX – поч. XX ст. Обґрунтовується наукова новизна роботи.

Перший розділ – "Українська тема у Франції у другій половині XIX століття", складається з двох частин. Перша – "Звернення до української тематики у культурному, науковому та політичному житті Франції у 1850–1870-х роках", розглядає вивчення проблем України інтелектуальною та духовною елітою західноєвропейських країн у період, коли

поряд із існуванням тенденційних, іноді архаїчних уявлень про слов'янський народ чітко починає проявлятися прагнення створити такі уявлення, що були би відповідними науковим вимогам. Для характеристики цього етапу дисертант спирається на принципові дані з ряду праць закордонного українського дослідника І. Боршачка, які містять інформацію з французьких джерел. Аналіз сукупності наукових даних показує, що звернення до української проблематики часто пов'язувалося із завданнями зовнішньополітичної стратегії французької держави, зокрема під час кризових ситуацій у відносинах з Російською імперією. В такі моменти /наприклад, під час Кримської війни або польського повстання 1863 р./ за ініціативою політиків робилися серйозні спроби дати громадській думці зрозуміти, що Росія не є мононаціональною твердинею, що там існують внутрішні міжнаціональні протиріччя, використання яких було б дуже вигідним Франції. Окрім політичного, існувало також інше джерело зацікавленості Україною, яке спиралося на романтичні традиції французької культури I-II половини XIX ст., які стимулювали інтерес до екзотичних культур далеких народів. На цій основі у Франції проявилася цікавість до українського героїчного епосу, козацької тематики. Зміна зовнішньополітичного клімату у відносинах з Росією серйозно позначилась на франко-українських стосунках, про що йдеться у 2-му параграфі - "Французька україніка останньої третини XIX століття". Починаючи з 1870-х рр. можна казати про те, що настав якісно вищий етап у вивченні України. Вперше за всю французьку історію до цього процесу підключаються провідні наукові діячі та літератори, які протягом значних відрізків часу перебувають на українських територіях. Хоча їх дослідження здійснюються в межах завдань по вивченню Росії і український напрямок залишався другорядним, однак рівень та кількість звернень значно піднялися. Подібний висновок дисертант обґрунтовує, вперше наводячи найхарактерніші характеристики та узагальнення з праць таких відомих авторів, як А. Леруа-Больє, В. Тіссо, Ж. Легра, а також інших французьких першоджерел. Дуже важливим явищем у французь-

кій науці стало вивчення українського фольклору. Так, у цей період були перекладені або досліджені багато збірників козацьких дум та пісень. Великий успіх мали твори Марка Вовчка, які виходили у Франції і також знайомили широкі кола читачів із героїчною історією козацтва. В останні десятиріччя розпочалася традиція участі українських вчених-емігрантів у науковому та громадському житті. Так, М.П.Драгоманов та Ф.К.Вовк не тільки добилися визнання їх наукових заслуг, але й зацікавили ряд провідних французьких вчених тогочасними проблемами українського національного життя. Про це, зокрема, свідчать видані матеріали про діяльність Драгоманова та Марка Вовчка, та архівні дані про Ф.Вовка. Зведений огляд історіографічних праць багатьох авторів дозволив дисертанту зробити висновок про неухильне зростання публікацій про Україну протягом зазначеного періоду.

У другому розділі - "Українська тема у житті французького суспільства. 1900-1917", досліджується період, протягом якого знайомство французького суспільства із життям та історією України підіймається на більш високий якісний рівень. Дані архівних розшуків, публікації тогочасної української періодики, та ряд праць істориків вказують на те, що починається виділення України в самостійний об'єкт для вивчення, особливо в роки I-II світової війни. На зламі 19 та 20 ст. з'являються книги, присвячені дослідженню тільки української проблематики. У дисертації наводиться докладний аналіз найвідомішої з таких книг - брошури барона де Бе "У Малоросії". Особлива увага у другому розділі приділяється різноманітній культурно-освітницькій діяльності першої організації українських емігрантів у Франції - "Гуртка українців Парижу", яка головною своєю метою ставила якмога ширше ознайомлення французів із культурою та національними потребами українців. Незважаючи на фінансові труднощі, "Гурток" проіснував 6 років /до початку світової війни/. Потрібно відзначити, що у порівнянні із XIX ст. більш активною стала підтримка українських національних прагнень з боку прог-

ресивної французької інтелігенції, про що, зокрема, свідчить багато повідомлень у тогочасній українській пресі, які наводяться у дисертації. Вони висвітлюють таку підтримку з боку паризького "Бюро національностей", зокрема у присвяченому Україні спеціальному номері "Анналів національностей". Серед особистостей, чий внесок у справу пропаганди національних потреб українців був найзначнішим, треба в першу чергу відзначити Я.І.Федорчука, який протягом 1908-14 рр. багаторазово виступав у пресі та перед публікою.

Третій розділ - "Значення контактів з Францією для культурного та наукового життя України", охоплює чотири основні галузі духовного та інтелектуального життя суспільства - науку, художню літературу, театр та музику, образотворче мистецтво, яким присвячені окремі параграфи. Головне завдання розділу - визначити сприймання суспільною свідомістю культурного надбання Франції. Так, на основі архівних джерел показується високий рівень співпраці науковців деяких галузей суспільних і природничих наук. Це стосується істориків М.С.Грушевського та І.В.Лучицького, провідних вчених Київського та Харківського університетів. У параграфі, присвяченому літературним контактам, дисертант подає власний аналіз деяких даних літературознавця В.Г.Матвіїшина, а також повідомлень українських часописів поч. XX ст., який свідчить, що мистецька громадськість України постійно та уважно слідувала за літературним життям Франції. Знайомство з творами письменників-реалістів мало як суто літературне, так і громадське значення для України. Звернення до джерел з історії театральної-музичних взаємин вперше виявило, що французькі трупи, окремі актори та виконавці досить часто відвідували Україну, починаючи з середини минулого століття, причому їх візити поступово стають все більш частими, а з останньої третини XIX ст. регулярними. Практично усі вони супроводжувались великим успіхом, чого не можна сказати про поїздки українських митців до Франції, які відбувались виключно рідко. Починаючи з 1870-х рр., досить регулярними стають поїздки художників з України до Парижу, а наприкінці XIX ст. проходять перші

виставки французьких художників у Києві, Харкові та Одесі, більшість яких вперше названа у даній дисертації. В цілому зв'язки у живописі, як у більш елітному виді мистецтва, поступають за значенням театральнo-музичним взаєминам. Потрібно відзначити, що для всіх галузей, що досліджуються у 3 розділі, властиве поступове пошвавлення та поглиблення взаємин на протязі періоду, який розглядається.

У висновках підкреслюється, що в епоху, коли український народ не мав власної державності і, відповідно, не міг мати контактів на політичному рівні, зв'язки у сфері духовної культури посіли чільне місце, ставши основним засобом зближення та взаємного пізнання. Дяються також опівставлення розвитку взаємин у різних галузях культурного життя, характерні національні особливості здійснення контактів з боку України та з боку Франції, які зумовлені внутрішніми факторами духовного та інтелектуального життя суспільства. Створюються стійкі традиції взаємопізнання та взаємозбагачення, потенціал яких зберігає своє значення у наш час.

Наукова апробація дисертації проводилася у Відділі історії міжнародних зв'язків України Інституту історії України АН України. Загальні положення дисертації висвітлені у таких публікаціях:

1. Україно-французькі мистецькі контакти на сторінках російських журналів кінця XIX ст. // Український історичний журнал.- К., 1990.- № 6.- 0,3 д.а.

2. Українська тема у науковій та художній літературі Франції у другій половині XIX ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки. Вип.2.- Київ, 1992.- 0,75 д.а.

3. Патріотична діяльність емігрантів з України у Франції. 1908-1914 рр. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки. Вип.3 /готується до друку/.- 0,5 д.а.

Ль 26.221
АВ 26.221

Підписано до друку 05.11.92 Формат 60x84 1/16
Ум. друк. арк. 0.9 Обл. вид. арк. 1.0
Тираж 100. Зам. 808 1992 р. Безплатний

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України АН України
Київ-1, Грушевського, 4